

A nyelvtudós orvos: szepeslőcsei Engel József Halálának másfélszázados évfordulójára

Gaal György

Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár

AUTHOR AFFILIATION

Protestant Theological Institute,
Kolozsvár

CORRESPONDING AUTHOR

Dr. Gaal György

400184 Kolozsvár - Cluj-Napoca
Str. N. Cristea no. 3.
E-mail: gaalviola@yahoo.com

ARTICLE HISTORY

Received: 22-Feb-2020
Accepted: 22-Oct-2020

DOI: 10.2478/orvtudert-2020-0003

József Engel de Szepeslőcse – Linguist and Physician At the 150 Years Anniversary of His Death

ABSTRACT

József Engel (1807–1870) originates from an intellectual family from the Northern part of Hungary, he got to Marosvásárhely (Târgu Mureș) due to family relations. There he was assistant in the Golden Deer Pharmacy. Later he graduated the theoretical course of Chemistry at the Pest University. His thesis was printed. Then he studied medicine at the same university between 1830 and 1836. He wrote his thesis about the measles (De Morbilis). Meanwhile studying at Pest he got interested in Hungarian linguistics. He elaborated a study on the stem words of the Hungarian language which won a competition of the Hungarian Academy of Science. Engel was a much appreciated general practitioner at Marosvásárhely. The famous mathematician, János Bolyai was also his patient. He subscribed to German medical journals, collected plants and minerals. But his major interest was linguistics. In the middle of the 1850-s there was a movement at Kolozsvár (Cluj-Napoca) to establish a Museum Society. Then Engel's linguistic research work was rediscovered. Some articles were published about him and even a fragment of his work in progress got printed. In 1857 Engel moves to Kolozsvár to help the founding of the Transylvanian Museum Society and to finish his treatise. As a general practitioner he could hardly make his living. In 1859 the Hungarian Academy of Science elected him corresponding member. He finished his thesis in linguistics and sent it to the Academy as an inaugural address. It was presented, but not published. His conception was considered obsolete. He died quite forgotten at Kolozsvár. At the Academy Henrik Finály held a memorial speech upon his life and activity. His two sons and two grandsons continued the medical traditions.

Keywords: József Engel, pharmacy, healing, linguistics, academician

KIVONAT

Szepeslőcsei Engel József (1807–1870) jeles szepességi értelmiségi családból származott, rokonság révén került Marosvásárhelyre. Három évig gyógyszerészsegéd volt az Arany Szarvas patikában, majd Pesten elvégezte az elméleti kurzust, szakdolgozata nyomtatásban is megjelent. Ugyancsak Pesten végezte 1830–1836 között az orvost, tanulmányai végén megvédte a kanyaróról írt disszertációját (De Morbilis). Közben kedvet kapott a nyelvészkedésre, s egy akadémiai pályakérdés kidolgozásával 1836-ban pályadíjat nyert (A magyar nyelv gyökérszavai, kinyomtatva: 1839). Marosvásárhely közkedvelt orvosa lett, többek közt Bolyai Jánost is gyógyította. Német szakfolyóiratokat járatott. Botanizált és ásványokat gyűjtött, de fő érdeklő-

Orvostudományi Értesítő 2020, 93(1): 44-51

dési köre a nyelvészet felé irányult. Az 1850-es évek közepén Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapítására készülve egyszerre többen is felfedezik Engelt, a nyelvtudóst. Ismertetik munkásságát, részleteket közölnek készülő nagy művéből. 1857-ben Engel Kolozsvárra költözik, hogy segítse a Múzeum-Egylet megalakulását, s a kedvező körülmények közt befejezhesse értekezését. Itt nehezen alakul ki praxisa. 1859-ben az MTA levelező tagjául választja. Művét elküldi az

Akadémiának székfoglalóul. Ott felolvassák, de nem közlik. Engel nézeteit már idejétmúltak találják. A tudós orvos 1870-ben elfeledve Kolozsvárt hal meg, Finály Henrik mond fölötte emlékbeszédet az Akadémiában. Engel két fia és két unokája viszi tovább az orvosi hagyományokat.

Kulcsszavak: Engel József, gyógyszerészet, gyógyítás, nyelvészet, akadémikus

A 19. század első felében még a tudományágak nem határolódtak el annyira, mint a század vége felé. Az orvosi diplomát szerzők közül sokan tanítottak, politizáltak vagy éppen nyelvészkedtek. A század elején élt Gyarmathy Sámuel doktort például a finnugor nyelvészet megalapítójának tekintik. A nyelvújításban is számos orvos vett részt, közülük a legismertebb Bugát Pál. Az 1830-as és 1840-es években a nyelvújítók már inkább a különböző tudományágak latin szakkifejezéseit próbálták magyaráítani, annál is inkább, mert a tanítás nyelve magyarra vált. Ugyanakkor a megalakuló Magyar Tudós Társaság – a későbbi Akadémia – a nyelv tudományos vizsgálatát, rendszerezését igyekezett elősegíteni. A nyelvészkedésben jóformán mindenki részt vett, ez közügy volt. Ennek hatására vált magyar nyelvesszé a német anyanyelvű Engel József doktor.

A szepeslőcsei Engel család

A protestáns Engel család Mihály nevű őse 1582-ben vallási üldözés miatt menekült el Elzászból és telepedett le a Szepes megyei Krompachban. Itt bányászkozik, majd bányatulajdonossá válik [21,4]. Dédunokája, József György (1670–1727) már értelmiségi: iskolamester Lőcsén. Ennek fia, Jakab Keresztély (1717–1793) németországi egyetemi tanulmányok után hazatérve gyógyszerterápiát alapít Lőcsén, városi tanácsos. 1746-ban feleségül veszi Genersich Anna Zsuzsannát (1730–1811), Genersich János szűcsmester lányát. A feleség bátyjának, Genersich Keresztélynek a tizenkét gyermekével ágazik szét a család [27], mely aztán Kolozsvárnak is két egyetemi tanárt ad (Genersich Antal és Gusztáv).

Engeléknek öt gyermeke születik, a legidősebb és a legfiatalabb fiú. Engel Jakab János (1749–1831) külföldi egyetemeken tanul, 1773-ban szerez orvosdoktori diplomát, s Késmárk városának lesz orvosa, majd Szepes megye főorvosa. Munkásságát olyan nagy elismerés övezi [9], hogy 1792. július 26-án neki és János Keresztély nevű öccsének I. Ferenc király magyar nemességet adományoz

szepeslőcsei előnévvel [1,21]. Engel János Keresztély (1770–1814) ekkor még csak különös szorgalmú gyakorlónak a Bécsben székelő Erdélyi Udvari Kancellárián, de ő lesz a család leghíresebb tagja. A Teleki Sámuel gróf vezette magas hivatalban a kancelláriai titkársáig emelkedik, lutheránus egyházi tanácsossá választják. Igazi hírnevét azonban történészként szerzi, ő Kelet-Európa országainak első történetírója, erre valószínűleg Teleki kancellár is ösztönzi. 1800-ban veszi feleségül a szintén szepességi eredetű Mauksch Tóbiás kolozsvári gyógyszerész 19 éves lányát, Katalint. Felesége tizenhét testvére révén számos neves erdélyi családdal kerül kapcsolatba [18,20,22]. Öt gyermekük közül csak a két legfiatalabbat említjük: Engel Józsefet, akiről a továbbiakban szólnunk és húgát, Polixénát (1811–1882), aki Hintz György (1808–1876) kolozsvári lutheránus lelkész második felesége lesz. Az első feleség különben Mauksch-lány volt. E révén öröklődik a Hintz családra a kolozsvári Mauksch-patika [21, 22].

Engel diákévei és gyógyszerészi pályakezdése

Engel József 1807. május 2-án született Bécsben. Édesapjának tüdőbaj okozta korai halála után édesanyja 1814-ben hazaviszi a lőcsei családi házba [4]. Úgyhogy itt íratják be a német–latin tannyelvű Evangélikus Gimnáziumba. Ennek 1796–1815 között az a német egyetemeket járt Liedemann Márton az igazgatója, akit innen Kolozsvárra hívnak meg papnak, s itt templomépítő lesz, sírja Marosvásárhelyt ma is látható. A tanárok többsége két-három évet tölt német egyetemeken, mielőtt beiktatják. A tanítás hat osztályban folyik, az alsó osztályokban főleg a latin nyelv elsajátítására esik a hangsúly, az utolsó osztályokban már egyháztörténetet, német helyesírást, számtant, földrajzot, természetrajzot és magyar történelmet is tanulnak [2]. A családi emlékezet szerint Engel 1819-től két évig Rozsnyón tanul, hogy elsajátítsa a magyar nyelvet [4]. Az általános képzést akkoriban a két-

1. ábra. Engel gyógyszerészeti dolgozata

éves bölcséleti tanfolyam zárta, ő ezt a pesti egyetemen végzi, jórészt magyar diákok társaságában.

1825-ben Engel Józsefnek megélhetés után kell néznie. Így választja a családon belül kínálkozó gyógyszerészeti pályát. Nagyapja, Mauksch Tóbiás kisebbik, János Márton nevű fia részére 1790-ben megvásárolta a Marosvásárhely főterén levő Arany Szarvas patikát, sőt 1793-ban instrukciót is írt akkor 11 éves fiának arról, hogyan kell egy gyógyszertárat vezetni [18, 22]. János Márton 1817-ben bekövetkezett halála után – úgy tűnik – több leszármazott örökölt, a családi emlékezet szerint József is közéjük tartozott [4]. A patikát akkoriban Brandekker Simon vezette, akinek a felesége szintén családtag, Mauksch Karolina volt. Három évig gyakornokoskodott Engel e gyógyszerertárban, majd Pestre ment, hogy elvégezze az egyéves elméleti kurzust. Ez az egyetem keretében működött, fő tárgya a kémia volt. Ekkoriban Schuster János volt e tárgy professzora, akit úgy tartanak számon, mint nyelvújítót, a magyar kémiai műnyelv megteremtőjét [13, 22]. A kurzus végén a jelöltnek két gyógyszerkészítményt kellett a szaktanár felügyelete mellett előállítania, ha ez sikerült, elméleti

vizsgát kellett tennie növénytanból, gyógyszerisméből és gyógyszerészeti kémiából [13]. Schuster ezen felül megkövetelte diákjaitól, hogy egy kis tudományos dolgozatot is írjanak, méghozzá ékes magyar nyelven, hogy gyakorolják az új szakkifejezéseket. Utóbb a legjobb dolgozatokat kötetbe gyűjtve kiadta ilyen főcím alatt: *Gyógyszeres értekezések, melyeket a Királyi Magyar Tudományos Mindenességben [=egyetemen] tekintetes Schuster János királyi oktató vezérlelése alatt a magyar nevendék gyógyszeresek kiszabott készítményeik előállításakor közönségesen elmondottak 1829-ik esztendőben*. Ebben a IV. dolgozat az Engelé: *Gyógyszeres értekezések a' Langról (Alcohol) és az Égető Hamagról (Lixiva Pura)*. Mint kitűnik, a „Szepes Lőtssei Nevendék” Szt. Jakab hava (július) 30-án mutatta be dolgozatát, mely a kötet 51–78. lapjain jelent meg külön címlappal. Ennek hátoldalán olvasható az ajánlás: „Nemzetes Brandekker Ernest Simon úrnak, gyógyszeres mesternek – hajdani tanítójának, nagy jóakaró urának háládatos tisztelete jeléül ajánlja a Kiadó”.

Családalapítás, orvosi tanulmányok, nyelvészkedés kezdete

Valószínűnek vélhetjük, hogy Engel visszatért a marosvásárhelyi patikába dolgozni, már csak azért is, mert szíve ide vonzotta: 1830. október 13-án feleségül vette Nagy Zsuzsannát (1813–1875), magyar-sárosberkeszi Nagy József földbirtokos és óras-ezermester lányát. A családi hagyomány szerint az év őszén együtt mentek Pestre, hogy Engel beiratkozzék az egyetem Orvosi karára. Egészen szokatlan volt akkoriban, hogy valamely diáknak felesége legyen: mindenki szeretőnek nézte, amiért néhányszor majdnem párbajra került sor [4, 23]. A feleség ráadásul igen értelmes volt, belejött a latin nyelvbe, férje kurzusait ő is megtanulta. Így aztán nagyban hozzájárult disszertációja megírásához is.

Az egyetem Orvosi kara ekkor igen népes tanári karral rendelkezett, mert nem csak az orvosnak, hanem a sebésznek és gyógyszerésznek készülők is itt tanultak. A kar igazgatója Lenhossék Mihály országos főorvos, az élettan tanára volt, mellette külön dékán is működött Sadler József (növénytan), majd Csurgorits Sándor személynében. A bonctant Csausz Márton, a természetrajzot és ásványtant Reisinger János, az általános kór- és gyógytant Tognio Lajos, a különös kór- és gyógytant (belgyógyászatot) Bene Ferenc, az elméleti sebészetet Veleczky János, a gyakorlatit Stáhly Ignác országos főorvos, a

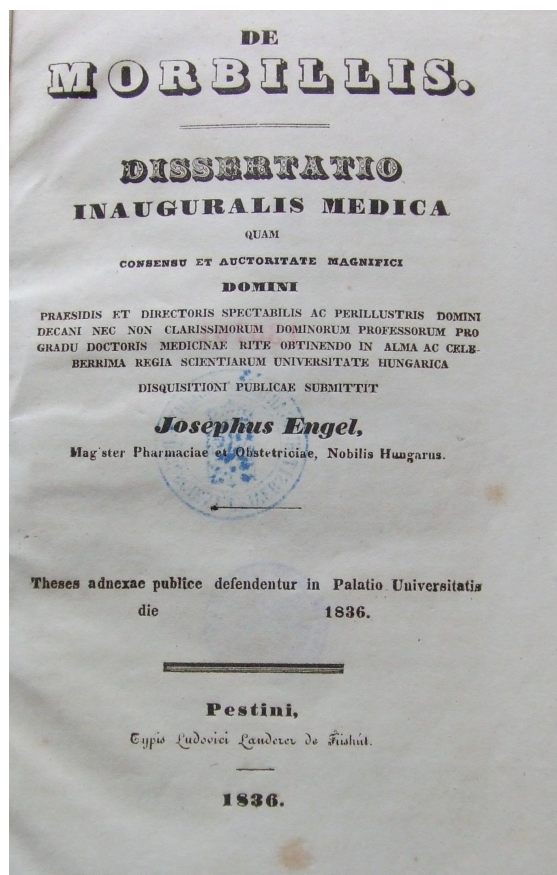
szülészetet Birly Ede, a szemészetet Fabiny János Teofil, az államorvostant Böhm Károly vezetésével ismerhették meg a fiatalok [13, 30]. A tanulmányok végén Engel először 1836. május 29-én megszerezte a szülésmesteri oklevelet, azután 31-én az orvosdoktorit. A valamely orvosi tárgyból írt kinyomtatott latin nyelvű disszertáció végén fel kellett sorolni azokat a pontokat, amelyek megvitatásra kerültek legalább négy vitatkozó orvostudor részvételével. Engel 23 oldalas dolgozatának címe: *De Morbilis* (A kanyaróról) [7].

A reformkori pesti diákság körében élve Engel Józsefet is elkapta a nyelvészkedési szenvedély. A Magyar Tudós Társaság 1834-ben tartott V. nagygyűlése nyelvtudományi jutalomkérdést hirdetett: „Melyek a magyar nyelvben a tiszta gyökök? Számláltassanak elő, mennyire lehet, eredeti jelentéseikkel”. Az 1836. március 19-i határidőre hat pályamunka érkezett be, melyeket a Balogh Pál, Kölcsey Ferenc és Vörösmarty Mihály tagokból álló bírálóbizottság értékelt. Kettőt talált kiadásra érdemesnek, s az egyiknek a jutalmat is megítélte [29]. Ez az „Első rendű

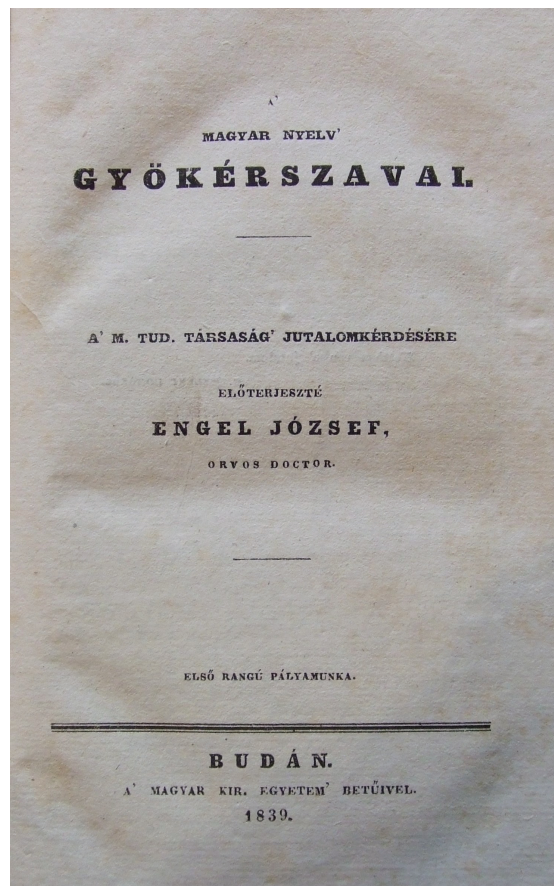
pályamunka” dr. Engel József dolgozata: *A magyar nyelv gyökérszavai*. A társaság *Nyelvtudományi Pályamunkák* sorozata második kötetében 1839-ben jelent meg [6]. Schedel [Toldy] Ferenc akadémiai titkár előszava bőven idéz Balogh Pál, s rövidebben Kölcsey és Vörösmarty bírálatából, javító szándékú javaslataiból. Így hihető, hogy Engel inkább a pályatételen dolgozott, s feleségére hagyta a disszertáció írását.

Marosvásárhely közkedvelt orvosa

Engel József 1836-ban Marosvásárhelyt telepedett le, ahol apósa ismeretségi köre nagyban segítette orvosi praxisa kialakításában. Lelkiismeretessége, nyájas viselkedése, nagy tudása hamar híveket szerzett, ráadásul nem volt haszonleső, s nem is ragaszkodott mereven egyes gyógymódokhoz. Betegeiről állandó nyilvántartást vezetett, ahova bejegyezte a diagnózist és a felírt receptet [4,8]. Német szakfolyóiratokat járatott, 1844 őszén részt vett

2. ábra. Doktori disszertáció

3. ábra. Díjazott nyelvészeti pályamunkája

a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kolozsvári nagygyűlésén, s hozzászólt egy vitához [26], az 1864-es marosvásárhelyi nagygyűlésen is megjelent.

Különösen érdekelte a vegyészet, botanizált és ásványokat gyűjtött. Mikor 1852 szeptemberében Marosvásárhely közelében meteorhullás volt, „összeszedett egy csomót, és nem akarta odaadni, hogy Bécsbe küldjék, ezért be is csukták néhány napra. Egy darabot mégis megmentett” – jegyezte fel fia emlékiratában [4]. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy hét nyelvet értett. „Számolni németül számolt”, alkalomadtán a vásáros tótokkal is elbeszélgetett. Nem volt ateista, bár templomba se járt.

Főleg a vidéki nemesség, arisztokrácia tartozott pacientúrájához. Ezért sokat kellett utaznia, úgyhogy egy kétlovas kocsit tartott [4]. Külön említést érdemel a Bolyai családhoz fűződő viszonya. Az apát és a fiút is kezelte. Bolyai Jánosnak bizalmasa volt. Az 1837. február 25. és 1851. július 25. közti időszakból 15 neki írt receptje maradt fenn a Bolyai-hagyatékban. A nagy matematikus 1849. május 18-án Orbán Rózával kötött házasságánál ő az egyik tanú [19].

Egykori vegyésztanára, Schuster 1839-ben bekövetkezett halála után megpályázta a pesti egyetem tanszékét. Nem rá esett a választás [8].

Az 1840-es évek elején megvásárolta a Szentgyörgy utcai (ma Forradalom u. 45. sz.) ún. Makariás-házat, ahol egykor a még trónörökösként Erdélyben járó II. Józsefet elszállásolták. A házon építkezett is. Szabad idejében szeretett sakkozni, néha zongorázott, jó időben növényt gyűjtött. Négy gyermeke nevelését a feleségére bízta [4]. Fő szenvedélye a nyelvészkedés maradt.

Az 1850-es évek közepén Erdélyben javában folyik a szervezkedés egy kolozsvári tudományos egyesület, múzeum-egylet felállítására [16]. 1856-ban egyszerre ketten is felfedezik, hogy Marosvásárhelyt él egy szépreményű nyelvtudós, aki egykor akadémiai díjat nyert, s azóta sem lett hűtlen témájához. Pedig Engel – Finály Henrik megállapítása szerint – „se szófűzés, se kiejtés tekintetében soha becsületesen nem tudta a magyar nyelvet megtanulni” [8].

Száva Farkas marosvásárhelyi tanár 1856 augusztusában az Erdélyi Múzeumban mutat rá, hogy Engel milyen kitarotán nyelvészkedik, s még vagy három nyugodt évre volna szüksége, „hogyan bevégezzék nagyszerű, az irodalomban páratlan munkája” [25]. Addig is, amíg az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakulna, Mikó Imre támogatását kéri Engel részére. Dózsa Dániel a bécsi Magyar Sajtó hasábjain így ír: „Dr. Engel mint Marosvásárhely

4. ábra. Engel J. 1840 körül (Barabás Miklós festménye)

vidékének felkapott orvosa, professziója által valóban annyira le van foglalta, miszerint bámulnunk lehet ropant terjű nyelvészgyűjteményére tekintve, honnan meríthet időt egy oly mű szerzésére, mely folytonos figyelmet, s életgondtól ment, szabad órákat, nyugodt kedélyt igényelne. De e kérdésre hervadó arca búsán is felel meg. [...] Dr. Engel rendszere, ha világot lát, azonnal nyelvészetünket évszázaddal löki előre, sőt merészlem állítani, hogy kimerítően megalapítja.” [3] Mindketten az idősnek tűnő orvost a haláltól féltik. A Kolozsvári Közlöny *A Magánhangzókról a Magyar nyelvben* címmel négy folytatásban részletet közöl Engel készülő művéből [5]. Lapalji jegyzet tudatja, hogy próbáltak eleget tenni a szerző egyéni helyesírási módjának, de néhány mellékkelt – nyomdai betűk hiányában – nem tudnak kinyomtatni. Engel gondolatmenete szerint előbb a kettőshangzók alakultak ki, majd ezekből a hosszú, azután a rövid magánhangzók, végül a mássalhangzók – amelyik nyelvben több a kettőshangzó, az a fejlődés alacsonyabb fokán áll. A magyarban 28 magánhangzót különböztet meg, s különböző betű feletti segédjelekkel (~, ˘, ^, ˝) jelöli az árnyalatokat. Jakab Elek 1857 februárjában tár-

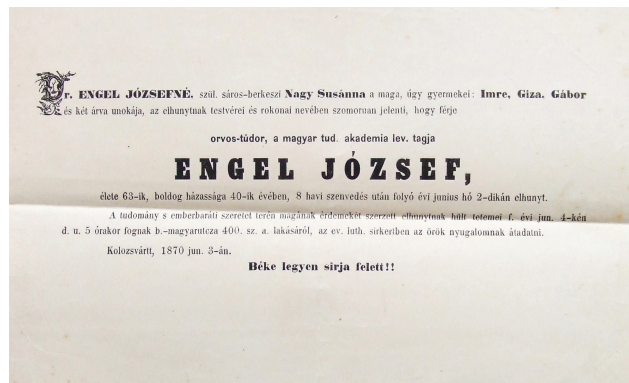
cacikket közöl a Kolozsvári Közlönyben [15], amelyből kiderül, hogy Engel belekeveredett a Lugossy József és Hunfalvy Pál között folyó nyelvészeti vitába. Hunfalvy a nyelvhasználat eszközét ajánlja, Lugossy szerint magából a nyelvből kell kiindulnia minden vizsgálódásnak [14,17]. Engel nyilván a Lugossy nézeteit vallja. Jakab arra figyelmeztet, hogy ha megalakul az Erdélyi Múzeum, ott föltétlenül helye lenne Engelnek.

Kolozsvári évek a Múzeum-Egylet alapítás és nyelvészkedés jegyében

És Engel 1857 őszén Kolozsvárra költözik, hogy Mikó Imre oldalán aktív részt vehessen a Múzeum-Egylet megalapításában, s hogy az ösztönző tudományos környezetben befejezhesse nagy művét [23]. Tényleg minden múzeumlapítási mozgalomban jelen van, az egylet 1859. november 25-i első 12 tagú választmányába is bekerül [16]. Dolgozatának híre a fővárosban is terjed: 1859. december 19-én az MTA Széptudományi osztálya-

5. ábra. Engel J. 1860-ban (Veress Ferenc felvétele)

6. ábra. Gyászjelentés

nak levelező tagjává választják. Finály Henrik akadémiai emlékbeszéde szerint Engel rövidesen művét befejezi, elküldi székfoglalóként az Akadémiának. Ott felolvassák, megmosolyogják, s nem közlik [8]. Engel ugyanis munkáját azon a vonalon folytatta, amelyen az 1830-as években indult. A nyelvtudomány idő közben sokat fejlődött, ő ezt nem tudta követni. Finály három pontba szedve felvázolja a mű alaptételeit.

Engel alighanem csalódott kolozsvári terveiben. A megalakult Erdélyi Múzeum-Egylet nem nyújthatott neki kutatói körülményeket. Marosvásárhelyi páciensei fájdalommal váltak meg tőle. Kolozsvárt viszont nem tudott egykönnyen jól menő praxist kialakítani [4]. A városban nagy volt a versengés az orvosok között: 1863-ban 18 orvosdoktor, közülük 5 tanár és 2 főorvos, továbbá 29 sebész működött [28]. Csak a módosabb polgári és nemesi rétegek igényeltek állandó háziorvost, a többiek megelégedtek a sebészek nyújtotta gyógy móddal. Néhány zsidó és arisztokrata család fogadta Engelt háziorvosául. Kolozsvárt eleinte húga jóvoltából a Hintz-ház földszintjén laktak, majd sikerült megvennie a Belső Magyar utca 19. (utóbb Kossuth Lajos, ma Eroilor 24.) számú házat, melynek az emeletén laktak [4]. A két idősebb gyermeke ekkor már önállósult.

Kolozsvárt Engel éppen csak fenntartotta magát. Kénytelen volt sokat járni vidékre, ami nagyon fárasztotta. Végül prosztata-bántalom és hólyagkő miatt mind jobban szenvedett. 1870. június 2-án több havi kínlás után morfium túladagolástól halt meg [4]. A Házsongárdi temető lutheránus sírkertjébe temették. Sírját már felszámolták, de fejkő-oszlopát sikerült fia sírjához elmenekíteni. Kolozsvárt teljesen megfélekeztek érdemeiről, a napilapok csak gyászjelentését közölték méltatás nélkül. A marosvásárhelyi Székely Hírlap e sorokkal búcsúztatja: „A búsongók fájdalmát enyhítse a közrésztvé, melyet

7. ábra. Engel József sírköve a Házsongárdi temetőben

érzünk azon férfi elvesztése [felett], ki Kolozsvárra költözésén előtt mint városunk jeles orvosa, s közhasznú művelt polgára mindnyájak elismerését és sokunknak háláját érdemelte ki” (1870. jún. 8).

Emlékezete és utódai

Részletesebben Poór Imre emlékezett meg róla a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Aradon tartott 1871-es XV. nagygyűlésén, s ennek szövegét mind a Gyógyászatban, mind pedig a nagygyűlés emlékkönyvében közzétette [24]. Alaposabban személyes ismerőse, a történész Finály Henrik ismertette pályafutását 1872. október 27-én elhangzott akadémiai emlékbeszédében [8]. Ennek záró megállapítása: „Engelben minden esetre egy nagy bűvár tehetsége szállott sírba”. Poór Imre szerint ezer ívnyi, Finály szerint öt kötegni kézirat maradt utána. Gazdag ásványgyűjteményét még életében az EME-nek ajándékozta.

Engel József nagyobbik fia, Imre (1842–1907) Budapesten végzi az orvost, s 1868-tól Marosvásárhelyen

ezredorvos, majd jól menő magánpraxist folytat, többek közt a Teleki család orvosa, még Pesten híres sakkmeszterré válik [12]. Apja halála után magához veszi özvegy édesanyját, aki ott is hal meg, most közös sírban nyugszanak a Református temetőben. Ő támogatja a kisebbik fiút, Gábort, aki 1870 őszén kezdi orvosi tanulmányait a fővárosban. Engel Gábor (1852–1935) aztán Kolozsvárt jó nevű nőgyógyász, címzetes egyetemi rendkívüli tanár, 1887-től az Országos Karolina Kórház igazgatója lesz [10]. Az ő öregkori emlékiratai őrizték meg a legtöbb adatot édesapjáról. Engel Gábor mindkét fia (Rudolf, Pál) az orvosi pályán érvényesült [11].

Irodalom

1. Áldásy A.- A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címerlevelei. 6. köt. Budapest, 1940, 325-326.
2. Demkó K. (szerk.) - A lőcsei egykori Ev. Gymnasium és a jelenlegi M. Kir. Állami Főreáliskola története. Lőcse, 1896.
3. Dózsa D. - Dr. Engel József magyar nyelvészetéről. Magyar Sajtó, 1856, 2(270), nov. 22.
4. Engel G. - [Életem. 1932] Kézirat a szerző tulajdonában.
5. Engel J. - A Magánhangzókról a magyar nyelvben. Kolozsvári Közlöny, 1856, 1(17): 65-67, nov. 26.; (18): 70-71, nov. 29.; (19): 74-75, dec. 3.; (20): 78-79, dec. 6.
6. Engel J. - A magyar nyelv gyökérszavai. In: Nyelvtudományi pályamunkák. II. köt. Budán, 1839, 1-122.
7. Engel J.- De Morbilis. Dissertatio inauguralis medica quam consensu et auctoritate domini presidis et directoris spectabilis ac perillustris domini decani nec non clarissimorum dominorum professorum pro gradu doctoris medicinae rite obtinendo in alma ac celeberrima Regia Scientiarum Universitate Hungarica disquisitioni publicae submittit Josephus Engel, Magister Pharmaciae et Obstetriciae, Nobilis Hungarus. Pestini, 1836.
8. Finály H.- Emlékbeszéd Engel József [evelező] tag felett. MTA, Pest, 1873.
9. Fodor I.[gyűjtése] - Hogyan méltatta Késmárk városa Engel János Jakab orvosi működését? Communicationes Hist. Artis Med. 1965, 293-295.
10. Gaal Gy.- Engel Gábor (1852-1935) kórházigazgató és önéletrajza. Communicationes Hist. Artis Med. 1984, 75-90.
11. Gaal Gy.- Engel Rudolf belgyógyász magántanár, egy orvosnemzetség utolsó sarja. OrvTudÉrt, 1999, 72: 280-284.
12. Gaal Gy. - Orvosok és gyógyszerészek a szepeslőcsei Engel családban. OrvTudÉrt, 2000, 73: 494-499.
13. Hógyes E. (szerk.) - Emlékkönyv a budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem múltjáról és jelenéről. Bp, 1896.
14. Hunfalvy P. - Válasz a szócsaládrendszerre és nyelvészeti egy-másutánra. Magyar Nyelvészet, 1857, 190-216.
15. Jakab E. - A magyar szócsaládrendszer és Dr. Engel József. Kolozsvári Közlöny, 1857, 2(43), febr. 26., 175-176.
16. Kelemen L. - Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. In: Erdélyi P.(szerk.) - Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909. Kolozsvár, 1909–1942, 5-79.

17. Lugossy J. - Szócsalárendszer – Nyelvészeti egymásután. Magyar Nyelvészet, 1857, 138-159, 161-189.
18. Offner R., Tuka L. - Tobias Mauksch kolozsvári patikus gyógyszerési instrukciója (1793). Communicationes Hist. Artis Med. 2014, 51-108.
19. Oláh A., Vofkori J. - Apa és fiú küzdelme a kórokkal. Mentor, Marosvásárhely, 2005.
20. Orient Gy. - Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története. Kolozsvár, 1926.
21. Pálmay J. - Marostorda vármegye nemes családjai. Marosvásárhely, 1904, 42-43.
22. Péter H. M. - Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai. I-II. köt. EME, Kolozsvár, 2013.
23. pj [Pataky J.] - Engel József. Revista Medicală–Orvosi Szemle, 1929, 2 (7): 249.
24. Poór I. - A m[agyar] orvosok és természetvizsgálók aradi nagygyűlésének megemlékezése az elhunytak felett. Gyógyászat, 1871, 14(40), szept. 30., 136-137.
25. Száva F. - Dr. Engel s nyelvészeti munkája ügyében. Erdélyi Múzeum (Kolozsvári Magyar Futár melléklete) 22. sz. 1856. aug. 28. 175-176.
26. Szócs J., Brassai S. (szerk.) - A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvártt tartott ötödik nagygyűlésének munkálatai. Kolozsvártt, 1845.
27. Zsigmond K. - A Genersichek és utódaik. Mentor, Marosvásárhely, 2015.
28. ***Erdélyi Nagyfejedelemség hivatali tiszti névtára 1863-dik évre. Kolozsvárt, 1863. 112.
29. ***Ötödik közgyűlés jegyzőkönyve, 1837. szept. 11. In: A M[agyar] T[udós] Társaság Évkönyvei 1834–1836. III. köt. Budán, 1838, 152-153.
30. ***Status Praesens Regiae Literarum Universitatis Ungaricae que Pestini est...Budae, MDCCCXXX.